

Słowo wstępne

Człowiek zawsze żyje w konkretnym środowisku. Ma ono zasadniczo dwa wymiary, naturalny i społeczny. Do pierwszego zaliczają się: ukształtowanie terenu, uwarunkowania klimatyczne, zasoby mineralne, fauna, flora i inne elementy. By w nich przetrwać, tudzież czynić sobie życie coraz bardziej bezpiecznym, łatwiejszym, a nawet przyjemniejszym, człowiek zaczął wytwarzać przedmioty temu służące. Wśród nich były domy i drogi, środki transportu i komunikacji, narzędzia do zdobywania żywności i podbojów, odzież i żywność, rzeczy umilające czas wolny i uszlachetniające przestrzeń przebywania. Na charakter tych wytworów ma także wpływ drugi składnik środowiska – społeczny. Na tenże składają się: organizacja społeczna, porządek gospodarczy, ustrój polityczny, światopogląd, wierzenia religijne itp.

Wspomniane dobra wytworzone przez człowieka charakteryzuje określony kształt, wielkość, kubatura, struktura, wytrzymałość, elastyczność i inne cechy dające się doświadczyć zmysłami i zweryfikować empirycznie. Mając charakter materialny, przynależą one do kategorii kultury materialnej.

Tej, oczywiście, nie ma bez pierwiastka duchowego, który inspiruje intelekt do konkretnych konstrukcji. Niczym innym nie są one zatem jak zmaterializowaną formą określonych idei, pewnego wyobrażenia, pomysłu, rozwiązania po-

jawiającego się w zamyśle autora¹. Stefan Czarnowski powie więcej, że wyodrębnienie faktów duchowych i materialnych jest bezzasadne. W praktyce nie mamy do czynienia z czystą postacią jednych lub drugich. Zawsze są one z sobą nierozdzielnie zespolone². Ale wiadomo, chcąc wprowadzać pewne uporządkowania w doświadczaną rzeczywistość, człowiek stosuje określone typologie, klasyfikacje, podziały, modele i inne uściślenia. Bez bliższego przyglądania się tej sprawie zauważmy, że owe dobra są wytwarzane na miarę rozwoju zbiorowości, która tego dokonuje. Sięgając dalej – odzwierciedlają jej duchowy i intelektualny porządek. Inne wytwory kultury materialnej pojawią się w krajach tropikalnych, inne w krajach o klimacie chłodnym, inne w krajach imperialnych, inne w kolonialnych, inne na Śląsku, inne na Podlasiu czy Polesiu, inne na obszarach zurbanizowanych, a inne na obszarach wiejskich³. I jako takie, nie daje się ich odseparować od porządku natury, ustroju politycznego, gospodarki, religii, światopoglądu.

Po tych konstatacjach można oczekiwać, że Czytelnik niniejszego tomu Małych Miast zetknie się z kulturą materialną szczególnego charakteru. I rzeczywiście tak będzie. Z małymi wyjątkami, opracowania w nim zawarte odnoszą się do wymiaru życia zbiorowego, którego ślady jeszcze można spotkać we wschodniej Polsce lub które związane były z tym obszarem w przeszłości. W artykułach wyeksponowano region Podlasia i region Podkarpacia.

Materiał podzielono na cztery działy. Pierwszy z nich stanowiący teoretyczne wprowadzenie w zasadniczą tematykę, składa się z trzech tekstów. Artykuł Katarzyny Ma-

¹ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. I, *Kultura materialna*, Książka i Wiedza, Warszawa 1967, s. 23.

² S. Czarnowski, *Kultura*, [w:] Tenże, *Dzieła*, t. I, PWN, Warszawa 1967, s. 16.

³ Tamże, s. 16–20.

kockiej bazujący na rozważaniach Martina Heideggera opowiada jak wytwarzanie organizujące przestrzeń oraz „bycie przy rzeczach” są sposobem życia człowieka w świecie, a nawet więcej – jak sytuują go w kosmosie. Wyowiedz Adama Sawickiego koncentruje się na pytaniu, czym jest kultura materialna? Szukając odpowiedzi wskazuje na substancjalne i funkcjonalne wytłumaczenie tegoż fenomenu. Tekst Tadeusza Sakowicza podkreśla natomiast ścisły związek między kulturą duchową a kulturą materialną. Podawane przez autora konkretne tego przykłady, jako nie korespondujące bezpośrednio z małymi miastami, sprawiły, że artykuł umieszczono w części wprowadzającej.

Dział drugi otwiera artykuł poświęcony winietom średniowiecznych miast Italii. Winiety owe pozwalają odczytać informacje dotyczące ich wielkości, urbanistyki, chorografii. Po nim znajdują się teksty związane tematycznie z układami urbanistycznymi Sejn i Ciechanowca oraz budowlami zdołającymi krajobraz wybranych ośrodków miejskich. Te w sposób najbardziej ewidentny świadczą o kulturze materialnej społeczności. Wśród tych obiektów jest mowa m.in. o świątyniach, kamienicach, dworach, budynkach użyteczności publicznej. Opracowane materiały nie ograniczają się do scharakteryzowania tychże od strony architektonicznej, lecz zapoznają z ich historią oraz osobami i wydarzeniami z nimi związanymi.

W dziale trzecim znalazły się teksty odnoszące się do wytwarzania kultury materialnej – tutaj jest mowa o wiatrakach i młynach (te jednocześnie same w sobie są elementem kultury materialnej) oraz o rzemiośle – głównym źródle kreacji obecnej w małych ośrodkach miejskich. Nadto został zamieszczony materiał dotyczący różnych dóbr będących efektem ludzkiej aktywności, a także infrastruktury cywilizacyjnej stanowiącej bytową podstawę funkcjonowania społeczności małomiasteczkowych.

Dział czwarty odnosi się do rzeczy powszechnie uznawanych za wartościowe. Jest w nim mowa o dewocjonaliach, wyposażeniach świątyń, które stały się przedmiotem łupu złodziei, dobrach kultury utraconych przez Podlasie w efekcie II wojny światowej, kolekcjonerstwie i o małym miasteczkowym muzeum.

Całość tomu zamykają *Varia*. Znalazły się tu dwa artykuły. Pierwszy z nich traktuje o prawnej ochronie dziedzictwa materialnego małych miast, a drugi o zapewnieniu materialnych warunków funkcjonowania wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim po Powstaniu Listopadowym.

Bogata paleta poruszanych wątków ukazuje różnorodność badanego przedmiotu oraz pozwala zobaczyć niejako z bliska dorobek małych miast w wymiarze kultury materialnej.

Mariusz Zemło